

wat is
HAIKU ?

WAT IS HAIKU ?

momentopname
van een zienswijze

Wim Lofvers

2001
ISBN 95750
Marginale Uitgeverij
't HOGE WOORD
Rijsterdijk 25
8574 VW Bakhuizen

Wat is haiku?

Op deze vraag kan het antwoord ongeveer luiden: "Een Japanse dichtvorm, die bestaat uit drie regels van gewoonlijk vijf, zeven en vijf lettergrepen, waarin de dichter iets vertelt over een natuurervaring, een belevenis waarin gewoonlijk iets staat over het seizoen, dus lente, zomer, herfst of winter." Dit is echter een tamelijk onvolledige definitie omdat er ook nog allerlei andere, moeilijker te omschrijven factoren een rol in spelen. In dit overzicht hoop ikn daaraan aandacht te besteden.

Belangrijker dan lettergrepen-tellen is, dat de inhoud taalkundig goed loopt. Het gedicht moet ook liever *niet langer* dan 5-7-5 lettergrepen worden. in Japan (waar lettergrepen korter zijn dan bij ons) gaat het om klanken, *onji*. In dat land worden haiku ook niet in drie regels onder elkaar geschreven, maar in één verticale lijn onder elkaar gekalligrafeerd; nu ook gedrukt in letters, maar

dan op één regel.

Als de 'oer-haiku' geldt Basho's:

*de oude vijver
een kikker springt erin
geluid van water*

Het vijf-zeven-vijf is dus een uiterlijke vorm, het skelet van de haiku. Enkelen beleven dit ritme als een uitdrukking van de ademhaling. Er zijn sommige groepen dichters in Japan die er strak aan vast houden, andere echter, moderner ingesteld, die het als een keurslijf ervaren en daarom loslaten. De Amerikaanse dichteres Alexis Rotella² schreef:

*sheep
chewing
fog*

vertaald in het Nederlands:

schapen / kauwen / mist

- korter kan het niet

Verhouding tot de natuur. In het algemeen gaat men ervan uit dat in haiku over de natuur wordt gesproken, maar dan wel in de ruimste zin van het woord, preciezer: onze omgeving. Wij zijn voortdurend 'omgeven' door iets dat ons staande houdt, voedt, van zuurstof voorziet in de vorm van adem, enzovoort. Aan dat 'geven' danken we ons bestaan. Iets van dankbaarheid en eerbied klinkt dan ook meestal in haiku door. Ook bij de westerse haiku poëzie komt dit tot uitdrukking, zoals blijkt uit Max Verhart's³:

*ik adem
dezelfde lucht
als die mussen*

Onze verbondenheid met de omgeving kent vier vormen, die worden bepaald

door de seizoenen. Daarom wordt in de klassieke haiku altijd een 'seizoenwoord' opgenomen waaraan men hem als haiku herkent. In onze tijd, waarin de verhouding met de natuur steeds minder wordt beleefd, doordat wij ons steeds meer onafhankelijk van haar denken te kunnen maken (auto, tv en computer), heeft dit in Japan geleid tot het gebruik van speciale dictionaires, de zgn. *seijiki* waarin de dichter zijn seizoenwoord kan opzoeken. Vele moderne Japanse *haijin* (haikudichters) lopen met zo'n boek op zak.

Men kan echter de betekenis van het seizoen heel goed in zijn eigen innerlijk vinden. In het kort: de *winter* hangt samen met een op het binnen-zijn, het innerlijk, het spirituele gericht bestaan. iInigheid kenmerkt dit seizoen. Wanneer het eerste *voorjaar* zich aankondigt wil de mens naar buiten, zich op de wereld richten; er is sprake van een zekere opwinding, men maakt vakantieplannen.

Neemt de warmte toe en wordt het *zomer*, dan trekt men steeds meer naar buiten, er treedt een soort 'uitbundigheid' op. Er kan zelfs een gevoel van 'buiten zichzelf zijn' optreden. Dan komen de eerste tekenen van de *herfst*: de mens 'verlangt naar inkeer' en zoekt tot zichzelf te komen. Weer van Basho de volgende haiku, die deze grondstemming typeert:

*Langs de weg
gaat niemand
deze herfstavond*

Zo geven de seizoenen de vier grondhoudingen van de ziel ten opzichte van onze omgeving weer. Een van deze vier vindt men in elke haiku terug. Natuurlijk kan men heel goed een herfst-haiku maken in de zomer, of een winter-haiku in het voorjaar. In Japan wordt Nieuwjaar als een aparte periode van overgang naar een nieuwe jaarcyclus beleefd en

tot uitdrukking gebracht. Er bestaat tegenwoordig een discussie of haiku-zonder-seizoen ook niet geaccepteerd moeten worden. In vele haiku vindt men het seizoen niet terug.

Objectiviteit. Het is van belang dat de dichter die zich met haiku bezighoudt probeert zich los te maken van vooringenomenheid, emoties en vooropgezette ideeën over hoe de wereld zou moeten draaien. Bij de gebruikelijke aanwijzingen ontbreekt dit punt gewoonlijk. Gedichten, waaruit vooringenomenheid spreekt, kan men geen haiku noemen.

Er is dus een bepaalde innerlijke houding nodig. Sommigen ervaren dat als een scholingsweg, maar zo zwaar hoeft het natuurlijk niet beschouwd te worden; iedereen kan daarvoor zijn eigen vorm zoeken. Deze weg was voor de Japanner de weg van het zenboeddhisme en het shintoïsme; daardoor valt ook het accent op mededogen met het zwakke, liefde

voor de natuur en weglaten van alles wat tendeert naar egocentriciteit, krtiek en sarcasme. Voor de Westerling is die houding niet vanzelfsprekend, hij kan zijn vooringenomenheid als een soort 'harnas' afleggen en op die wijze de 'Haiku Weg' gaan - als hij dat wil. Dat deze opvatting een persoonlijke is en zij door menig modern haikudichter bestreden wordt, moet hier eerlijkheidshalve aan toegevoegd worden. Menig modern literator gebruikt de haikuvorm voor zijn eigen doel, zonder te beseffen dat hij met het badwater, het kind al heeft weggeworpen. Ik citeer Harry Mulisch¹

*een duitser met één
been hinkt in Spanje uit zee,
sta-sta-Stalingrad*

Dat zoiets niet de bedoeling is, valt licht te begrijpen. Volgens de gangbare opvatting gaat het hier om een senryu,

maar Mulisch zelf noemt het een haiku. Men is vrij de haikuvorm vol te gieten met cynische waarnemingen en aforismen, want er rust geen patent op een dichtvorm en niemand zal het u verbieden. Ook Basho week wel eens van de regels af, bijvoorbeeld toen hij het volgende advies aan zijn leerlingen in 5-7-5 vorm goot:

*Al uw sympathie
al uw antipathie, hang ze
aan de wilgen*

waarmee hij wilde zeggen: leer je innerlijk zo kennen en aanvaarden, dat droefheid noch vreugde je meer uit je evenwicht kunnen brengen; pas dan ben je in staat tot zuiver waarnemen.

Een van de uitvloeisels van deze grondhouding is dat het ongebruikelijk is om nadruk op de eerste persoon enkelvoud te leggen: de strengere school

verwacht dat het woordje ik alleen in hoge uitzondering en met bescheidenheid wordt gebruikt.

Eigenlijk moet men immers afwachten wat de 'dingen' ons te zeggen hebben: emoties zijn wat *wij* er aan toevoegen. De mens is zelf verantwoordelijk voor zijn gevoelens. En door deze toegevoegde emoties wordt de waarneming in zekere zin verontreinigd. De neiging om alles te willen uitleggen zit er overigens diep bij ons in en dat is dan ook het eerste waarvan wij afstand zouden kunnen proberen te nemen. De dingen zijn zoals ze zijn en zo moeten wij ze weergeven, zonder ze te vervangen door wat wij vinden dat ze zouden moeten zijn. Dit is in feite een kwestie van

Eerbied. Een bekende Japanse haiku is:

*k had mij gebaad
en gebeden - toen zag ik
de kersenbloesem*

De dichter verkondigt daarin geen mening, vertelt niet wat hij vindt, maar zegt wat er gebeurt en hoe de uitwerking daarvan op hemzelf is. En ook hoe hij zich innerlijk door een reinigingsproces op deze beleving voorbereid heeft. Deze dichter was Issa (1763-1827), een man die een buitengewoon zwaar leven heeft gehad: zijn vrouw stierf, zijn kind stierf, zijn huis brandde af, maar hij had desondanks - of misschien juist daardoor - altijd medelijden met schepselen die het nog moeilijker hadden dan hij en verwoordde dat op een indringende manier:

*die vlieg niets doen!
hij wringt voor u zijn handjes,
hij wringt zijn voetjes*

Wat hij zeggen wil, zegt hij op een humoristische wijze. Hij redt zich uit zijn moeilijkheden door zelfspot, waardoor hij aan zelfbeklag ontkomt.

Een ander bekend gedicht is:

*in deze stilte
dringt het sjarpen van de krekkel
tot in de rotsen*

De dichter is weer Basho (1644-1695) die dit schrijft als hij de heilige bergen van Dewa heeft beklommen tijdens zijn Tocht naar het Hoge Noorden⁴, waar hij zocht naar verlichting in de tempel van de Tendaisecte en onder de indruk komt van de bijzondere stemming voor hij het heiligdom zal betreden. Over wat hij daar leert mag hij als leerling van deze tempelschool niets zeggen of schrijven. Maar door zijn haiku schemert zijn ervaring heen.

Een merkwaardig verschijnsel is dat door de eeuwen heen een aantal dichters en monniken ernaar streefde voor hun dood een laatste haiku achter te laten die hun verhouding tot het bestaan samen-

vatte. Daar niemand weten kan wanneer hij sterft, kan men zich voorstellen, dat dit voornemen heeft geleid tot series gedichten waarin men zich op het sterven voorbereidde. In Japan en ook overigens in de Boeddhistische wereld is een dergelijke houding niet zo bijzonder. Er bestaat een Engelse uitgave waarin van een groot aantal vooraanstaande dichters deze doodshaiku's zijn verzameld ('Japanese Death Poems, written by Zen Monks and Haiku Poets, ed. Yoel Hoffmann, Tuttle 1986). Ik geef een voorbeeld:

*Autumn breeze:
driftwood
landing lightly on the bank*

*Herfstwind
drijfhout
zachtjes aanspoelend op de oever.
(Kanna (died on the fifteenth
day of the seventh month, 1744)*

Men kan gerust stellen dat er in deze poëzie nergens sprake is van enige sentimentaliteit. De gedachte aan de dood en de kostbaarheid van elke minuut van het leven op aarde is op de achtergrond van de ware haiku, Japans of niet, altijd te bespeuren.

De inhoud van de klassieke Japanse haiku valt dikwijls uiteen in twee gedeelten, van elkaar gescheiden door een zgn. snijwoord (Japans *kireji*). Het gedicht begint met een waarneming en vervolgt met iets dat men de 'dubbele bodem' zou kunnen noemen. In onze taal nemen de punt-komma of het gedachtestreepje vaak de plaats in van deze snijwoorden. Ook gebruikt men wel een extra spatie of laat de regel inspringen; typografische oplossingen dus voor een literair of voorleesprobleem. Hiervoor zijn echter nauwelijks regels te geven. Nimmer draait het in deze 'dubbele bodem' om uitleg, verklaring of belering:

*shipping oars
I hold my breath to hear
snow on the water*

*de riemen intrekkend
houd ik mijn adem in; sneeuw
valt op het water*

David Steele

Dat deze haiku herinnert aan de bekende koan (zen-ervaring) die luidt: 'Een zware sneeuwbus verdwijnt in zee. Wat een stilte!' zal wel geen toeval zijn.

Aan deze alinea over inhoud kan nog worden toegevoegd dat in de praktijk haiku zelden of nooit een negatieve inhoud hebben of een ontkenning inhouden.

Praktijk. Iets 'gewoons' verwoord:

*oktobernevel
de zon wordt tot een munt
voor de bedelaar*

Het is een mededeling uit een wereld buiten en naast de bestaande wereld van alledag: een wereld die nauwelijks een andere woordvoerder kent dan de dichter. Er is iets kinderlijks nodig om daarvoor open staan, door a.h.w. zelf de bedelaar te worden die dankbaarheid voelt voor de zon, die als een munt door de oktobernevel heen schijnt.

Haiku is dus een dichtvorm die kinderen kunnen leren. Zij hebben een onbevengende houding tegenover hun omgeving. Deze kinderlijke onbevengende houding is echter niet dezelfde als die van de volwassene, die haar a.h.w. heeft terugveroverd. Wezenlijk is dat je niet vertelt *wat je vindt*, maar *wat er - in essentie - gebeurt*. Het geeft een zonderlinge volvoering iets hierover op te schrijven juist omdat het een gebied is waarom zich niemand bekommert:

*Bovenop het dak
ligt een natte kinderbal
in lenteregen*

Buson

Deze grondhouding aan te leren is mogelijk; daardoor verandert onze kijk op het bestaan. Er groeit een soort innerlijk waarnemingsinstrument dat voortdurend waakzaam is, een derde oog dat reageert zodra de omstandigheden iets te vertellen hebben. Het ontwikkelen van dit orgaan dat gekenmerkt wordt door argeloosheid betekent dat men voor het 'maken' van haiku eigenlijk geen tijd nodig heeft, het werkt als het *oog dat nooit slaapt* in het sprookje. Dat brengt mee dat het 'ervaren' van haiku onder alle omstandigheden doorgaat - een troostrijke ervaring. Men hoeft dan niet te zeggen: ik 'ben er de laatste tijd niet aan toe gekomen.' Hieruit moge blijken dat menig haiku

niet alleen als een dichtvorm ziet maar het zelfs een *manier van kijken*, ja een *manier van leven* noemt (van Tooren, Haiku, Een jonge maan).

Geschiedenis. Haiku heeft een zeer lange en interessante voorgeschiedenis, al sedert de vroege Japanse middeleeuwen, die hier alleen aangestipt kan worden. Hij is ontstaan uit de tanka (5-7-5-7-7 lettergrepen) die werd gebruikt in hofkringen, bijv.

*Terwijl ik mij was
in de beek Narano,
bid ik de wind:
dat nimmer mijn beeltenis
in hem wordt uitgewist!*

Prinses Yashiro (8e eeuw NC)

om geheime liefdesboodschappen over te brengen - er heersten zeer strenge voorschriften en bij overtredingen werd ook zeer streng gestraft.

Hieruit ontstond in later eeuwen een gezelschapspel waarbij de tanka gesplitst werd in 5-7-5 en 7-7 lettergrepen, die beurtelings door de deelnemers werden gedicht zodat lange 'kettingen' ontstonden, kettinggedicht of *renga* geheten. De voornaamste gast had de eer het openingsvers te mogen maken dat uiteraard betrekking had op de levenssituatie van de gastheer. Dit vers heette *hokku*. Dit woord betekent 'vers dat opkomt uit het Niets'. Dat wil zeggen dat de omstanders ervoeren dat de maker van dit openingsvers een dusdanige innerlijke ontwikkeling bezat dat hij waarnam wat uit het 'Niets' opkwam. Geleidelijk kreeg dit vers een zelfstandige functie, vooral door de inbreng van Basho, die de hokku een eigen karakter gaf, iets waardoor hij uiteindelijk de grootmeester van deze dichtvorm geworden is. Het betekent dat bij Basho in feite iedere haiku met dit Niets verbonden was en daaruit voortkwam.

*Woelige zee
tot aan het eiland Sado
strekt zich de Melkweg*

Dit eigen karakter ligt besloten in de wijze, waarop hij erin slaagde om in de objectieve beschrijving van zijn waarneming iets te laten doorklinken van de geheimen van het leven. De dichter vindt a.h.w. zijn eigen wezen terug in wat hij ziet en beschrijft en spreekt dit op een *onnadrukkelijke* manier uit; het 'zware' blijft daardoor altijd 'licht'. Deze onnadrukkelijkheid is een van de geheimen van deze poëzievorm. Dat de dichter zichzelf gespiegeld voelt in de natuur om hem heen is een essentieel gegeven dat men in alle oosterse en westerse mystiek terugvindt. Daarmee wil niet gezegd zijn dat we in haiku een 'mystieke dichtvorm' moeten zien, maar dit aspect verleent er wel een bepaalde, herkenbare waarde aan.

In onze tijd heeft men onder invloed van Shiki (1867-1902) de haiku trachten te bevrijden van veel dat men hield voor 'klassieke ballast'. Sommigen lieten 5-7-5, anderen zelfs het seizoenwoord los. Daarentegen ontstond van andere zijde weer veel protest. Er zijn tegenwoordig haikustromingen in het Land van de Rijzende Zon die elkaar fel bestrijden, terwijl daarnaast in stille scholen blijven voortbestaan die trouw zijn aan de klassieke lijn van Basho.

Na de Tweede Wereldoorlog is de haiku als dichtvorm via de Verenigde Staten naar het Westen gekomen. Er zijn talrijke experimenten mee gedaan die niet altijd geslaagd waren. Velen hebben haiku gebruikt om hun eigen mening en gevoelens tot uitdrukking te brengen of als onderdak voor aforismen. Niemand kan dat tegenhouden. Het staat wel vast dat door de snelle verspreiding over de Westerse wereld de haiku van karakter verandert.

Een westerling denkt en gedraagt zich nu eenmaal anders dan een Japanner en wij zullen het feit moeten accepteren dat wij nooit van deze poëzievorm gebruik zullen kunnen maken op precies dezelfde manier als een Japanner dat doet. Het blijft een oefening, een benadering, waarbij men zichzelf de opdracht kan stellen de instelling van de Japanse klassieken na te streven en toch authentiek en origineel te blijven én trouw aan zichzelf en de eigen natuur. Dat wij op deze weg pas de eerste stappen hebben gezet zal iedereen duidelijk zijn.

Mevr. J. van Tooren komt de eer toe de haiku in onze literatuur te hebben geïntroduceerd. Zij leerde Japans toen ze reeds op leeftijd was, speciaal om haiku te kunnen vertalen. 'Haiku, een jonge maan,' de bloemlezing van klassieken van haar hand (Meulenhoff, ISBN 90.290.0034.1) geldt nog steeds als de beste introductie tot de haiku.

Een ander voortreffelijk werkje, dat een objectieve, kritische blik werpt op het Nederlandse haikugebeuren, is 'Het Verschijnsel Haiku in het Nederlandse Taalgebied' van Veronica F. Laterveer (ISBN 90 6412041 2), uitgegeven door de Stichting Dimensie (1982). Het is niet meer in de handel, maar wellicht nog te vinden via boekwinkeltjes.nl.

*wat meer te zeggen
van deze lange zomer
dan deze perzik*

Kees Buurman

Senryu. Naast de haiku bestaat nog een lichtvoetige variant die dezelfde structuur heeft, maar niet de pretentie van de haiku. Terwijl de laatste, hoewel hij ook humoristisch kan zijn, in de grond berust op een ernstige benadering van de omgeving, is de senryu erop ge-

richt het menselijk onvermogen tot uitdrukking te brengen, de onvolmaaktheid van ons werkelijke leven van alledag. oorspronkelijk waren senryu anoniem, omdat men ze in wezen als niemendalletjes beschouwde. In de westerse wereld worden ze gewoonlijk wél ondertekend. Er bestaat een toenemende tendens in het Westen senryu als een volwaardige dichtvorm naast de haiku te erkennen. Of dit overeenkomstig de benadering van de Japanse klassieken is, is een ander verhaal.

*De fikse ruzie
werd door de man gewonnen;
maar hij kookt de rijst*

en

*Woedend liep hij weg;
maar zijn hoed heeft hij bij ons
achtergelaten*

Vaak is de grens tussen haiku en senryu moeilijk te trekken, ook al omdat wij eigenlijk niet goed raad weten met onze houding tegenover de natuur. Het verschil tussen eerbied en spot valt daardoor weg; dit onderscheid hoort niet meer vanzelfsprekend thuis in onze levensstijl. Natuurlijk is dat in Japan tegenwoordig ook al ruimschoots het geval. Men kan gerust zeggen dat deze dichtvorm in onze tijd een crisis doormaakt die parallel loopt met, en een gevolg is van, de crisis van de mensheid zelf. Uiteindelijk zal iedereen in deze materie zijn eigen persoonlijke weg moeten vinden. Het is niet verwonderlijk dat ook in het Westen elke dichter zijn eigen stempel drukt op de haiku die hij schrijft.

Sinds 1981 wordt in het Nederlands taalgebied het tijdschrift 'Vuursteen' uitgegeven door het Haiku Centrum Vlaanderen en de Haiku Kring Nederland. De website van de Nederlandse vereniging is

te vinden op haiku.nl. De haikukring is in ons land georganiseerd in lokale kernen waartoe niet alleen leden toegang hebben; zij staan in feite in een vrijblijvende relatie tot de vereniging. Via deze kernen kan men goed komen tot een kennismaking met andere haikudichters.

(verantwoordelijkheid voor tekst, bvertalingen en citaten: Wim Lofvers, November 2000. Met dank aan Saskia de Boer, Loeke Groenendal, Carla Mostert, Coby van de Moere-Stienstra en Hans Reddingius. NB de tekst van de geciteerde haiku's is afgedrukt in overeenstemming met de bronnen, dwz. hoofdletters en interpunctie zijn niet gewijzigd).

NOTEN

1 Harry Mulisch: 'de Taal is een Ei, Atheneum-Polak & van Genneep, 1979

2 Alexis Rotella: 'The voice of the Mourning Dove', an Anthology of Haiku. Jade Mountain Press P.O.Box 125 Mountain Lakes, NJ 07046 USA

3 Max Verhart 'een beetje adem', Radijs 8 't Hoge Woord, Bakhuizen

4 Basho maakte een aantal pelgrimsreizen te voet, meestal vergezeld van een vriend of leerling. De bekendste hiervan is 'The Narrow Road to the Deep north', de Smalle Weg naar het Hoge Noorden. Hij maakte deze twee en een half jaar durende tocht in 1689-71, vergezeld door Sora. Deze reizen hadden voor de dichter een metafysische betekenis: het leven is als een reis van een pelgrim zonder dak. Een vertaling van deze reisverslagen, benevens een beschouwing over Basho's

leven vindt men in prof. W. Vande Wal-
le 'Basho, dichter zonder dak', ISBN 90
6831 044 5, Peeters, Leuven, 1985. Ve-
len zijn Basho in onze tijd nagereisd; een
boeiend verslag van zo'n tocht is van de
hand van een jonge Engelse lerares, Les-
ley Downer. 'Op Basho's smalle weg naar
het hoge noorden', ISBN 90 295.

5 Dit 'Niets' kan men ook de 'Leegte'
noemen of de 'Ruimte' in de Upanishads
noemt men het Atman - de Oer-adem.
Wie dat wil kan het vergelijken met het
'Woord' uit het begin van het Johannes
Evangelie.

6 Auteur W. Lofvers.

COLOFON

Dit boekje werd ter gelegenheid
van de 21e ledenvergadering van
de HKN, op 31 maart 2001, uit-
gegeven in een kleine oplage. Het
is gedrukt in de 8 punts Humanist
(Gill) - de poëzie in de 7 pts Gara-
mond - op 90 grams Seagull (Bio-
top), gerecycled papier.

Rodops 23

Margonale Uitgeverij
'tHOGE WOORD